

ALMANACH VIA EVRASIA, 2016, 5.
СКОК В БЪДЕЩЕТО:
ГОЛЯМА ЕВРАЗИЯ ИЛИ ГОЛЯМА ЕВРОПА?
В ПАМЕТ НА ПРОФ. ХРИСТИНА МИРЧЕВА

ISSN ONLINE 1314-6645

Искра Баева,
професор, доктор по история
в Историческия факултет на СУ „Св. Климент Охридски”,
сътрудник на Евразийския център “VIA EVRASIA” (ИФ на СУ),
ръководител на на Центъра
за Латиноамерикански изследвания (ИФ на СУ)

ОБРАЗЪТ НА РУСИЯ (СЪВЕТСКИЯ СЪЮЗ) В ИЗТОЧНА ЕВРОПА ПРЕЗ 30-ТЕ ГОДИНИ. СТРАХОВЕ И НАДЕЖДИ В НАВЕЧЕРИЕТО НА НОВАТА ВОЙНА

Русия като най-голяма като територия и население държава в продължение на повече от двеста години играе голяма, а на моменти и решаваща роля за съдбата на Източна Европа[1]. Но с началото на

[1] За българските параметри на тази роля ще цитирам думите на един от най-ярките български славянофили проф. д-р С. С. Бобчев от 1937 г.: „*Могъществото на Русия, гледана като славянска държава и, естествено, като най-велика славянска сила, е едно обстоятелство, което винаги е плашело Западна Европа, инак казано германо-романския свят*”. – *Бобчев, С. С*. Защо те ненавиждат славянския свят? – Славянски календар за 1937 г. Изд. Славянско дружество, С., 1937, с. 3.

историческия XX в. (започнал с Първата световна война) тази роля рязко се променя. Това става след двете революции от 1917 г., които изпращат в историята Руската империя и на нейно място поставят изцяло нова държава, с нова идеология, нови външнополитически цели, нова роля в региона, на континента и в света. Става дума за Съветска Русия от 1917 и за Съветския съюз от края на 1922 г., които не само в Източна Европа, а и в западната половина на континента са възприемани на първо място като опасност – болшевишка и революционна. В първите години след Октомври 1917 г. Съветска Русия влияе върху процеса на държавни трансформации в Източна Европа като революционна сила – чрез Унгарската съветска република през 1919 г., чрез завърналите се в новосъздадена Чехословакия бойци от чехословашкия легион, чрез Полско-съветската война от 1920 г. В тези случаи ролята ѝ е противоположна на онази, играна от Руската империя. Именно болшевишката опасност мотивира победителките от Антантата да изградят защитен „санитарен кордон" в Източна Европа, чиято цел е да предпази Централна и Западна Европа от идеологическата и революционната зараза на болшевизма. Паралелно вървят и усилията за военно унищожаване на „заразата" чрез подпомагане на противниците на болшевиките в Гражданската война и чрез пряка интервенция на силите от Антантата в Русия, които обаче завършват с неуспех. И през 20-те години Европа се изправя пред новия нежелан феномен – Съветския съюз.

На въздействието на революционните събития в Русия върху Източна Европа са посветени огромен брой изследвания, особено от годините на Студената война. Доста по-откъслечни са изследванията, посветени на конкретната тема за образа на Русия/Съветския съюз в Източна Европа[2]. Точно затова ще се опитам не толкова върху написаното от другите историци, колкото на основата на написаното от дипломатите, съвременници на събитията, да очертая образа на Съветския съюз през 30-те години. Избрала съм този период от бурната история на XX в., защото тогава се извършва голямата промяна в ролята на Съветския съюз в Европа – той излиза от изолацията и се появява отново като важната източна сила, което на свой ред носи промяна и в обществения му образ.

През 20-те години образът на Съветския съюз (който продължават да наричат в дипломатическия жаргон Русия, Съветите или дори Совдепия) е най-малкото двоен. От една страна, този образ е щрихиран от залялата цяла Европа руска емиграция, получила най-добро

---

[2] За българския образ на Съветския съюз има специално изследване: *Поппетров, Н.* Образът на СССР в българското общество (1988-1944). – България и Русия през XX в. Българо-руски научни дискусии. С., 2000, 98–110.

гостоприемство в приятелски на Руската империя държави като Франция и Чехословакия, като тук с известна условност може да се постави и България[3]. По принцип руската „бяла" емиграция рисува болшевишка Русия в най-черни краски и предупреждава европейските правителства да не се нормализират отношенията с тази държава, а да продължат усилията за изолирането и унищожаването ѝ, което може да се интерпретира и като проява на старата антидържавна традиция сред руската интелигенция[4]. Така например в разговор с българския посланик Димитър Михалчев, проведен на 4 август 1923 г., емигрантът в Прага Пьотр Струве очертава в какво се състои опасността за държавата, която признае Съветския съюз: „*Веднъж признати те* (Съветите) *биха могли да влияят силно върху обществените отношения в страната, която би ги признала. Самото съществуване на едно комунистическо правителство в Русия вече влияе върху цял свят, като дава кураж на известни тенденции сред работническото движение във всички страни*"[5]. И още: „*никой днес не признава Русия и няма да я признае, докато тя е туй, което не може да не бъде. Токсините на руската революция проникват къде повече, къде по-малко във всеки организъм, който влезе в контакт с нея. Колкото една страна е по-млада, с по-крехка култура и с по-слаби устои, толкова тя е по-податлива на действието на тези токсини*"[6]. Очевидно е, че предупреждението се отнася най-вече за младите източноевропейски държави, които изглеждат най-застрашени от плашещия образ на революционна Русия.

---

[3] Руската следреволюционна емиграция в България е добре изследвана, напр. в: Бялата емиграция в България. Ред. Г. Марков и др. С., ИК Гутенберг, 2001; *Даскалов, Д*. Бялата емиграция в България. УИ „Св. Кл. Охридски", С., 1997; *Кьосева, Цв*. България и руската емиграция 20-те– 50-те години на XX в. IMIR, С., 2002; *Спасов, Л*. Врангеловата армия в България 1919–1923. УИ „Св. Кл. Охридски", С.,1999.

[4] На силно негативното отношение на руската либерална интелигенция към руската държава обръща внимание още Симеон Радев, когато отразява от Русия Руско-японската война и последиците ѝ през 1905–1906 г. В статията „Вътрешното положение в Русия" той пише за реакцията на руските либерали на военните събития следното: „*Ако вий бяхте чули, както аз слушам всеки ден,следующите фрази,които се произнасят с твърде натъртен акцент: „достатъчно е войната да се продължава още шест месеци, за да се предизвика революцията в Русия!" или: „защо не настъпват японците!" или пък „необходимо е едно подобно поражение като при Мукден", ако бяхте видели, както аз виждам, как светват очите от радост при получаване известието за поражението при Цушима, изведнъж щяхте да разберете, че войната е невъзможна*". – *Радев, С*. Русия в началото на XX в. Изд. „Св. Климент Охридски", С., 2010, с. 19.

[5] ДА на МВнР, оп. 1 п, а.е. 98, л. 44—45.

[6] Пак там, л. 46.

Малко по-късно се появява и вторият образ на Съветска Русия. Това след договора между Съветска Русия и Германия, подписан на 16 април 1922 г. в Рапало, когато двете претърпели тежко поражение във войната държави се завръщат, макар и пасивно, на европейската сцена. Независимо от изолацията, на която са подложени поотделно Съветска Русия и Германия, двете заедно надвишават като територия и население останалите части на Европа и се оформят все още не като реална, но като потенциална сила с немалки възможности да влияе върху съдбата на държавите в Източна Европа, а и не само върху тях. Съветска Русия отново се появява в Европа като може би нежелан, но трудно заобиколим външнополитически фактор, защото успява да запази по-голямата част от територията на Руската империя и да наследи нейното геополитическо разположение. Вторият образ е очертан от тази позиция на Съветска Русия/Съветски съюз – завърналата се в Европа голяма държава.

В страната с най-силно присъствие на идеята за славянска взаимност – Чехословакия, външният министър Едвард Бенеш вижда в лицето на Съветска Русия фактор, чиято еволюция може да се отрази на баланса на силите в Европа. Неговите страхове са свързани не с болшевишкото влияние, а с промените, които могат да настъпят, ако тази страна рухне: „*след падането на болшевиките в Русия ще настъпи една реакция: лъкът ще бъде може би изпънат надясно. Това ще засили националистичните тенденции в Германия и ще способства за нейното заздравяване, което не може да бъде желателно за Чехословакия*". Тези думи показват, че Съветска Русия се превръща във важен елемент от новата система на международни отношения в Европа. Потвърждават го и сведенията от Германия: „*Цяла съвременна Германия, и десните, и левите, и монархистите, и комунистите смятат, че тъкмо Русия е, която е предопределена от съдбата да ги спаси*"[7]. Изцяло в духа на по-старата традиция Едвард Бенеш става защитник на нова Русия, като се опитва да убеди югославските и унгарските политици, че трябва да изоставят своята идеологизирана позиция и „*да се води реална политика спрямо Русия"*, защото *„Съветска Русия това е днес и утре действителната Русия и следователно е необходимо разбирателство с нея*"[8].

Утвърждаването на болшевишката власт и утвърждаването на новото съотношение на силите в Европа мотивират първата вълна на

---

[7] Пак там, л. 48–49.

[8] Сведенията са от унгарския посланик в Прага от 7 август 1923г. – Пак там, л. 60.

признаване на Съветския съюз, преминала през Европа през 1924 г.[9], която обаче почти не засяга резервираната Източна Европа. Показателен за смесването на двете позиции е мотивът, с който в Източна Европа се оправдава обръщането към Русия: „*Това е страната, която утре, когато болшевизмът бъде изживян, ще стане неминуемо водач на славянските страни и поради своите интереси ще се яви като бариера на германския напън към Близкия и по-далечния Изток*"[10]. Чехословакия, опряна на съюза си с Франция, е страната, която се опитва да изгради правилата на дипломацията в Източна Европа и се стреми да формулира новите външнополитически нагласи в региона. Те са първите, които изживяват идеологическите предубеждения към Съветска Русия и се връщат към прагматичната политика, ръководена от геополитически мотиви. Чехословашките представители си позволяват да съветват българските политици, дошли на власт след военния преврат от 9 юни 1923 г., че „*няма нищо по-неразумно*" от създаването на „*антиболшевишки блок от Полша, Румъния, България и Турция*"[11].

Образът на Съветския съюз в Източна Европа през 20-те години съчетава страха от болшевизма, носталгията по миналото, надеждата за връщане към традиционната Русия, но и съобразяването с настъпилите нови реалности.

Съществува още една съществена разлика между образите на нова и стара Русия – тя е свързана с идеята за славянството. Докато Руската империя периодично я използва в реализацията на свои външнополитически цели, то болшевиките и Съветският съюз напълно я изоставят (поне в периода до Втората световна война). Особено отчаяно реагират на тази промяна българските славянофили. Изданията на Славянското дружество в България продължават да пропагандират голямата роля на Русия като основен изразител и защитник на славянството, но са принудени да се съобразят и с променения образ на страната: „*Русия и славянството. По-право руският народ и славянството, защото днес няма Русия, а има „Совдепия", има СССР. Оная Русия, която беше опора на славянството, която, както прекрасно се е изразил покойният руски славяновед В. И. Ламански, беше полезна за славянството със самия факт на своето съществуване, тая Русия сега не*

---

[9] За условията, при които го направят страните от страна на Малката антанта – Чехословакия, Югославия и Румъния, пише посланик Д. Михалчев на 12 юни1924 г. – Пак там, а.е. 101, л. 45.

[10] Пак там, а.е. 102, л. 8.

[11] Пак там, а.е. 101, л. 114.

съществува... Макар че тази Русия не съществува, вярата, че тя ще се възстанови и ще заеме своето място в семейството на славянските народи, тази вяра непоколебимо живее в душите на славянските общества... Русия стоеше като колос, който поддържаше и бранеше славянството"[12]. Надеждите, че Русия ще се върне към позицията си на защитник на уникалната славянска идея се оказват нереалистични и поредният Славянски календар за 1933 г. горчиво констатира: „*Съветският Съюз, който замести руската* ***национална*** *държава и Росийската империя, е не само отрицание на* ***историческа*** *Русия с нейната традиционна политика на крепителка и покровителка на Славянството, но той е* ***рушител*** *на тая Русия. Днес Русия не се управлява от руски* ***национални*** *сили и фактори, а от една* ***международна*** *класова (пролетарска) организация – тъй наречения „Коминтерн" (Комунистически или трети интернационал), в лицето на руския клан на тая организация – РКП, болшевиците*"[13]. Така в българското общество се утвърждава „неруския" образ на новата руска държава, в чието ново име – Съюз на съветските социалистически републики, неслучайно не присъства понятието Русия. Този образ разделя българското общество, защото импонира на българските комунисти, но не и на традиционните русофили.

Оттеглянето на нова Русия от славянското движение представлява голяма загуба за това движение, но същевременно изкушава други славянски държави да наследят нейната роля, като я използват за свои външнополитически цели. В най-голяма степен от новата ситуация може да се възползва Чехословакия, която е традиционна носителка на славянската идея (в чешката си половина), макар че при нея ударението е поставено не върху политическите, а върху цивилизационните ѝ характеристики. През 1923 г. чешкият славянофил Йосиф Холечек с горчивина описва ставащото в Русия, поставящо под въпрос изобщо бъдещото ѝ съществуване: „*Чудя се на людете, на славяните, които говорят и сега за славянската идея, както са говорили и преди руския превратг, когато имаше Русия, на която ние, славяните, в едно опирахме погледите си, като една от трите най-мощни държави, – когато тя имаше здрав, младежки свеж и надарен народ, че и рядко обработвана, ала богата земя. Всичко това е много изменено. Русия се е разпаднала,*

---

[12] *Бобчев, д-р Ник*. Русия и славянството. – Славянски календар за 1925 г. Изд. Славянско дружество, С., 1925, с. 22.

[13] *Савов, Н*. Съветска Русия през 1932 г. – Славянски календар за 1933 г. Изд. Славянско дружество, С., 1933, с. 34.

обедняла е, и нейното население само се унищожава с огън и меч"[14]. Това по същество е отказ Съветският съюз да бъде възприеман като наследник на Руската империя, водещата в славянска Източна Европа политическа сила. А тъй като политиката, както и природата, не търпи вакуум, някой трябва да наследи водещата роля, което относително малката си територия и смесено население трудно може да направи Чехословакия. За кратко от славянофилското наследство на Русия се опитва да се възползва най-голямата нова славянска държава Полша. През 1933 г. полските политици се опитват да използват славянската идея в борбата си срещу засилващото се германско влияние, най-вече срещу претенциите на правителството на Адолф Хитлер към територии, дадени по силата на Версайския договор на Полша[15]

Променя ли се образът на Съветския съюз в Източна Европа през второто десетилетие от краткия междувоенен период – 30-те години? Да, много съществено, като промяната идва не толкова от еволюцията в отношението на младите източноевропейски държави към тази голяма

---

[14] Славянски календар за 1923 г, с. 29.

[15] Българските дипломати на 14 септември 1933 г. проследяват полската еволюция от отхвърляне на каквото и да било славянско сътрудничество към извеждане на преден план на славянската идея: „*Доскоро тук не се забелязваше никаква особена заинтересованост към славянските идеи (а още по-малко ентусиазъм) и то не само от страна на правителството, но и на обществото. Могат да се потърсят различни причини. Но безспорно е, че туй се дължи от една страна на характера на поляка, който по природа не е твърде склонен към увлечения от подобно естество, а от друга – на робството на полския народ под Русия. В периода, за който е думата, поляците се интересуваха от славянското дотолкова, доколко да не го оставят в ръцете на другиго, или – прямо казано – в ръцете на чехите. Действително, след като Русия при болшевиките се дезинтересира от славянството, откри се тъй да се каже, наследството: кой да бъде водителят? Чехите имат здрави основания и славянското движение у тях е по-старо, по-силно, по-разпространено (работили са и имат цяла литература по него). Поляците пък са по-голям славянски народ. Като доказателство нека приведа един пресен пример: през април т.г. от Прага излезе предложение за създаване на съюз на славянските журналисти. Поляците (които участват в лекарски, инженерни, ветеринарни и други славянски съюзи) се противопоставиха и осуетиха този проект. Не само туй, но чрез полско-българското споразумение по печата, те помолиха и българските журналисти да заемат същото становище. Дали само за това, че инициативата бе чешка, или има и други причини? При случай ще се информира... Но напоследък забелязваме, струва ми се, един нов елемент. При славянските инициативи, които имаха място тук в последно време (конгреси, посещения на чехи, югославяни и др.) се чувства някак си желание у поляците не само да ги представят като манифестация на славянската солидарност, но и да създадат впечатление (навън), че тази солидарност е не само културна, но и политическа. Естествено, против Германия*". – ЦДИА, ф. 176, оп. 6, а.е. 2322, л. 1–3.

източна държава, колкото от променената роля на Съветския съюз в Европа. Това се дължи на последиците от започналата в Съединените щати, но бързо достигнала и Европа Голяма депресия. Пораженията върху националните икономики са такива, че унищожават всяка идея за колективни усилия и всяка от водещите сили е принудена да търси свой вариант за възстановяване. Германия, вече ръководена от Хитлер и трансформирана в Трети райх, започва подготовката си за голяма война, Великобритания се опитва да запази позициите си в Европа чрез сближение с Германия, Франция – да защити интересите си чрез активизиране на източната си политика и създаване на нови защитни съюзи срещу възродена Германия. Голямата промяна идва от Германия, която за пореден път изненадва европейските политици, убедени няколко години по-рано, че и германските вярват в безсмислието на нова война, защото: „*Светът опита войната, за да разреши чрез нея натрупаните затруднения и се убеди по един брутално нагледен начин, че по тоя път в началото на XX в. не може да се дойде до шлифоване или отстраняване на съществуващите противоречия*”[16]. Положението в Съветският съюз коренно се отличава от кризата в останалите европейски държави – голямата депресия съвпада с първата петилетка, с която започва „социалистическата” индустриализация. С други думи, докато развитите държави се сблъскват с най-дълбоката криза на свръхпроизводство, Съветският съюз има нужда от всичко – кредити, машини, специалисти и т.н., което го превръща в един от най-желаните пазари в цял свят.

През 30-те години господстващият в предишното десетилетие европейски пацифизъм отстъпва пред търсенето на нови решения. В областта на външната политика източноевропейските държави са изправени пред предизвикателството да се справят с новата ситуация да търсят мястото си между утвърждаващите се по нов начин регионални сили – все по-агресивната Германия и продължаващият да крие много неизвестни Съветски съюз. Бързо променящата се картина ги кара или да се обърнат към традициите си, или да потърсят нови решения. На традиционните негативни нагласи към Русия/Съветски съюз залагат Полша, Румъния, Унгария, България, докато за Чехословакия, Литва,

[16] ДА на МВнР, оп. 1, а.е. 101, л. 112.

Латвия, Естония[17] образът на Съветския съюз се очертава в привлекателните краски на защитник, но не по политически причини, а заради опасностите, които се крият в новите международни реалности. На икономическите и политическите последици от Голямата депресия се дължи и втората вълна на европейско и извъневропейско (САЩ) признаване на Съветския съюз от 1934 г.

Може би най-изненадващо от емоционална, но логично от рационална гледна точка изглежда промяната в полското отношение към „Съветите", както продължават да наричат СССР. Полският външен министър полк. Юзеф Бек в края на 1933 г. декларира, че основната цел на полската външна политика е да осигури „*сигурността на своята източна граница*", а за целта предпочита да поддържа добри отношения със „Съветите"[18]. Нещо повече, полк. Бек съветва и българите да възстановят отношенията си с голямата източна сила, като ги успокоява, че смятаната за най-сериозна опасност комунистическата пропаганда на Коминтерна вече не е реална, защото: „*В Полша министърът на вътрешните работи нито веднъж досега не му се е оплакал от вършена от съветската легация комунистическа пропаганда*"[19].

С други думи, през първата половина на 30-те години полските политици вече сами са се убедили, че в оформилото се през 20-те години противоборство между държавните и идеологическите цели в съветската външна политика връх са взели държавните интереси на Съветския съюз. През следващите години съветските дипломати много пъти с думи и действия потвърждават отказа си от комунистическа пропаганда и декларират, че основната цел на Съветския съюз при появата му международната сцена е да бъде най-последователен противник на нова война. По думите на народния комисар по външните дела Максим Литвинов „*Съветска Русия е скъсала окончателно с едно минало на*

---

[17] Положителното отношение на балтийските републики към Съветския съюз се утвърждава през 30-те години както заради последователната позиция на СССР по отношение на запазването на статуквото, така и заради тяхната нараснала икономическа зависимост. Затова говори съобщението на управляващия Царската легация във Варшава Иван Алтънов на 9 август 1934 г.: „*Естония и Летония са по-близо до гледището на Москва по въпроса за пакта* (Източният пакт, подписан в Лондон, и визиращ запазване на границите в Източна Европа), *отколкото до това на Варшава. И това е понятно, защото за пакта се изказаха благоприятно повечето велики сили... Вън от това Балтийските държави се намират в твърде голяма стопанска зависимост по отношение на Русия*". – ЦДИА, ф. 6, а.е. 2486, л. 188.

[18] ЦДИА, ф. 176к, оп. 6, а.е. 2319, л. 4.

[19] Пак там, л. 6.

военни завоевания и сега има за цел осигуряването на мира"[20]. На пръв поглед тази декларация противоречи на многократно изразяваното в началото на 20-те години желание за износ на революция (тезата за перманентната революция на Лев Троцки, въплътена и в съветската намеса в събития като Септемврийското въстание от 1923 г. в България, Хамбургското в Германия през с.г.и др.), но тя отговаря на реалностите на 30-те години. В променената съветска политика от 30-те години източноевропейските политици често виждат болезнен и граничещ с комплекс страх от война, за която СССР не е готов. За съветския страх и последиците, които той има за българската позиция, пише през юни 1934 г. ръководителят на политическия отдел в българското външно министерство Иван Алтънов: „*Призракът от война е нещо патологично за тях, нещо като манията от преследване, като страх на дявола от тамян. При тази психоза и болничава представа Съветска Русия сигурно ще възприеме всяко предложение за многостранни блокове около нас, с или без нас*"[21]. Съветският стремеж към колективна сигурност в Европа и в Източна Европа остава постоянен почти до края на 30-те години (той е наричан „*съкровена мечта на Литвинов*"[22]), но не отговаря на интересите на България, която не желае запазването на следвоенното статукво и не гледа с добро око на всички съвместни усилия за увековечаване на Версайската система, каквито са инициативите за създаването на многостранни блокове.

Няма как да се избегне изводът, че най-важният фактор за промяната в отношението към Съветския съюз, е появата в европейската политика на нов играч в лицето на Третия райх, заместил през 1933 г. Ваймарската република. Райхът открито заявява намеренията си да преразгледа резултатите от Първата световна война, от които в най-голяма степен са се облагодетелствали новите държави в Източна Европа. Затова почти всички държави в региона реагират на новата германска политика, но го правят по различен начин, съобразно това доколко германските интереси съвпадат или противоречат на техните.

---

[20] Пак там, а.е. 2515, л. 16.

[21] Това е изводът, направен след среща в Прага с руския пълномощен министър Александров на 16 юни 1934 г. – ЦДИА, ф. 176к, оп. 6, а.е. 2515, л. 5. Думите му са потвърдени от съветския комисар на външните работи Максим Литвинов, че Съветска Русия „*е скъсала окончателно с едно минало на военни завоевания и че сега има за цел осигуряването на мира*" на 12 юни с.г. – Пак там, л. 16.

[22] Пак там, л. 2489, л. 103.

Най-ясна е позицията на Чехословакия – тя няма друг избор, освен да търси съюзници срещу германските претенции за Судетската област. Хитлер винаги е отричал правото на съществуване на Чехословакия, наричана от него като „апендикс на Европа", затова чехословашките политици посрещат завръщането на руския фактор в Източна Европа с облекчение и надежди. Едвард Бенеш призовава онези държави, които продължават да се страхуват от болшевизма, да отворят очи за променените реалности: „*имаме пред себе си една Съветска Русия, една жива и реална сила*"[23]. Големият и обоснован страх от Третия райх принуждава Чехословакия, подтиквана от Франция, да се обърне за директна помощ към Съветския съюз, като се включи в триъгълника от договори за взаимна помощ Москва–Париж–Прага, макар и с известната уговорка, че съветска военна помощ може да се получи едва след като Франция окаже такава[24]. Дипломатическата предпазливост показва колко трудно е за чехословашките политици да се откажат от опасния образ на болшевишката държава. Те се чувстват принудени да обясняват своята позиция с общоевропейски мотиви: „*Да се извадят Съветите от тяхната уединеност, да се напрегнат с останалите държави от Обществото на народите, във всички международни конференции, срещи и дела и чрез това да се обезсили техният разрушителен болшевишки динамизъм. Съветите, вкарани в едно международно строителство, ще почувстват, че не са молепсани, че те са една необходимост за света и въпреки техните основни идеи за световна революция и болшевизиране на света – ще бъдат заставени по силата на необходимостта и общността – да променят полека-лека много от своите разбирания, намерения и действия*"[25]. Така Бенеш използва плашещият революционен образ на Съветския съюз, за да постави в приемлив за Европа контекст усилията си да спечели СССР на страната на Чехословакия и дори възкликва, че „*всички би трябвало да са доволни и да благодарят на Чехословакия, отколкото да я корят и*

---

[23] Пак там, а.е. 2319, л. 6.

[24] В точка II от протокола за сключване на съветско-чехословашкия договор, подписан на 16 май 1935 г., само две седмици след аналогичния съветско-френски договор от 2 май с.г., е записано: „... *двете правителства признават, че действията, предприети за взаимната им защита, ще се реализират между тях само доколкото условията в настоящия договор могат да бъдат изпълнени и доколкото бъде оказана помощ от страна на Франция на държавата-жертва на агресия*". – *Grenville, J. A. S.* The Major International Treaties 1914–1973. Methuen & Co Ltd., 1974, p. 156.

[25] ЦДИА, ф. 176к, оп. 7, а.е. 534, л. 2.

обвиняват, че е станала авангард на болшевизма за Западна и Средна Европа"[26].

През годините и след 1935 г. нарастващият германски натиск не оставя на чехословашките политици друг избор, освен да заложат изцяло на двойния се съюз с Франция и Съветския съюз и да станат най-съветофилската държава в Източна Европа – през ноември 1937 г. в Прага е тържествено отбелязана Октомврийската революция в Русия. Българските дипломати в Прага докладват, че за 20-годишнината от идването на болшевиките на власт президентът на Чехословашката република Едвард Бенеш изпраща „*гореща сърчувствена телеграма до Михаил Калинин*", пражките вестници публикуват статии, изразяващи „*вяра в бъдещето на Съветска Русия като първостепенен фактор на равновесие и мир в Европа*", а бившият посланик на Чехословакия в Русия и настоящ главен секретар на външното министерство Бохдан Павлу произнася дълга реч на специално организирано тържествено събрание[27]. Все пак честването е определено като „*необикновен израз на сърчувствие към Москва*"[28].

Полша е в много по-сложна позиция. Още с първите си стъпки Втората полска република се опитва да наследи източноевропейските позиции на потъналата в хаос Руска империя и да наложи своята воля в Източна Европа. Сривът на Русия изкушава полските политици да върнат новата държава към отминалото два века по-рано нейно величие, но в изцяло променена обстановка. Но желанието на Полша да се нареди сред великите сили противоречи на географското ѝ разположение между Русия и Германия (както самите поляци смятат – „*между чук и наковалня*"[29]), което означава, че шансовете ѝ са в пряка зависимост от провала поне на едната, ако не и на двете ѝ съседки. Полша неколкократно заявява пред западните сили желанието си да бъде призната и тя за велика сила – неуспешно поисква да бъде включена в Съвета на Обществото на народите[30], докато в крайна сметка съумява да получи декларативното признание на френския външен министър Луи Барту при посещението му във Варшава в началото на май 1934 г.: „*Полша е велика Сила, която*

---

[26] Пак там.

[27] Пак там, л. 3.

[28] Пак там.

[29] Пак там, а.е. 2489, л. 72.

[30] Това обаче ѝ е отказано, главно от Франция, която по-късно обаче допуска Съветския съюз до тази позиция. – Пак там, л. 205.

самостойно избира своя път”[31]. Само че докато в първите следвоенни години и Германия, и Съветска Русия са в тежко състояние и полските претенции имат някакво основание, през 30-те години и двете се съвземат и започват да играят все по-значителна роля. В това ново положение Полша е обречена да балансира между Германия и Съветския съюз, като сключва договори както с едната, така и с другата. С Германия Полша сключва две споразумения – от 15 ноември 1933 г.[32], последвано от договора на 26 януари 1934 г. Полско-германското сближение се приема враждебно в Москва, която декларира, че „*подписването на полско-германската декларация, която, колкото и да се представя като един прост пакт за ненападение, у нас не може да се тълкува иначе, освен като начало на сближение между Германия и Полша против Русия*”[33].

Опасността да изгуби свободата на действие, ако се приближи твърде много до една от опасните си съседки (Германия) и влоши още повече отношенията си с другата (Съветския съюз) кара Полша да потърси нормализиране на отношенията си с голямата източна сила. Полша може да разчита на договора за ненападение и помирение със Съветския съюз, сключен в Москва на 25 юли 1932 г., и на подписаната Лондонска конвенция на 3–4 юли 1933 г.[34], но те не са достатъчни в новата ситуация. След сближението на Полша с Германия на министър Бек му се налага да посети Москва през февруари 1934 г., за да неутрализира съветското недоволство. С негово участие е издигнат рангът на дипломатическите представителства в Москва и Варшава до посолства, но въпреки това полк. Бек не успява да си издейства среща със Сталин[35].

---

[31] Пак там, л. 133. Само два месеца по-късно претенциите на Полша за величие се провалят в резултат от сключването на Източния пакт в Лондон. Пак там, л. 177–178.

[32] Пак там, л. 9, 23. За привличането на Полша в съвместна антисъветска политика полага усилия и германският министър на пропагандата Гьобелс през септември 1933 г., както информира българският дипломатически представител във Варшава: „*Господин Гьобелс е разговарял продължително с Бек в Женева на редовната среща на ОН през септември м.г. В тия разговори германският министър на пропагандата се е опитал да внуши на г. Бек идеята за една съгласувана полско-германска акция срещу Русия и Балтийските държави*”. Пак там, л. 24. За германо-полската декларация от 26 януари 1934 г. – Пак там, л. 51.

[33] Пак там, а.е. 2515, л. 82.

[34] Пак там, а.е. 2489, л. 80, 71.

[35] По същото време Сталин се среща и разговаря с посланика на САЩ в Москва, което показва на полк. Бек, че става дума за демонстрация на отношение към Полша. – Пак там, л. 81.

Балансирането с Москва е продължено с подписания на 5 май 1934 г. „пакт за ненападение", с който Полша се опитва да гарантира изключително благоприятните си източни граници от Рижкия договор от 18 март 1921 г.[36] Тази политика е определена отвън като линия на „зиг-заг" между Германия и Съветския съюз, но с трайно недоверие по отношение на СССР.

Независимо че се плашат от възродения германски национализъм, полските политици продължават да разчитат на слабостта на Съветския съюз – полският посланик в Прага Гжибовски признава на българския, че не се опасяват от съветската реакция на сближението им с Германия, защото Съветите „*са слаби*"[37]. Непримиримата борба на създателя на полската държава в началото на XX в. маршал Пилсудски срещу Русия продължава. Дори японският представител във Варшава Ито оценява критично този факт: според него, Пилсудски продължава да „*гледа с пренебрежение и ненавист на Съветите, като подценява силата и значението на Русия. Причините обаче са субективни. Пилсудски не може да забрави поражението, което му нанесоха Съветите през 1920 г., когато той сам командваше полските войски в стремежа им да завладеят Киев и по-голямата част от Украйна*"[38]. Слабостта на Русия е желаният образ на източната съседка в Полша, особено по времето, когато се разгаря съветско-японският конфликт в Далечния изток.

Полските надежди са свързани с поражението на Съветския съюз, а българският представител (Алтънов) във Варшава информира за полските надежди, „*че ако избухне война в Далечния изток Русия ще бъде бита и тогава Полша ще включи в границите си Киев и част от Украйна, за владението на които Пилсудски в 1920 г. без малко щеше да погуби цяла Полша*"[39]. Този пример илюстрира типичната за Полша позиция – страхът от по-големия съсед да бъде трансформиран в експанзионистична политика, насочена към увеличаване на относителната тежест на Полша в региона. Тази линия продължава почти до края на 30-те години. Типично за нея е полското отношение към съветското предложение от края на 1938 г. за спогодба за засилване на търговските отношения с Полша. Според българския посланик в Москва Н. Антонов, споразумението е изцяло в полза на Полша, защото поляците „*не ще се издължават във*

---

[36] Пак там, л. 134.

[37] Пак там, а.е. 2319, л. 7.

[38] Пак там, а.е. 2486, л. 149.

[39] Пак там, л. 177, 196–197.

валута, а само в натура, тъй като, за да постигне необходимото равновесие съветското правителство е приело да закупи в Полша, която си доставя сурови материали от Съветския съюз, разни земеделски и даже индустриални артикули. В желанието си да улесни и насърчи едно полско-съветско сближение, съветското правителство е отишло и по-далече, като е изказало готовност да отправя през Гдиня вместо чрез Ленинград своето украинско производство, което се изнася в чужбина и което занапред би се превозвало от полските железници до Гдиня вместо по съветските до Ленинград, както и да облагодетелства по разни причини транзита през съветска територия на полския износ за Персия"[40]. Полските власти обаче се отнасят по-скоро с подозрение към благоприятното предложение, защото се страхува от Третия райх и предпочита да подобри отношенията си с Берлин, като кани на 26 януари 1939 г. германския външен министър Йоахим фон Рибентроп във Варшава. Така Полша продължава да се опитва да води собствена игра, но все повече се поставя в позицията да бъде застрашена от договореност между двамата си по-могъщи съседа[41].

България също има двойнствено отношение към Съветския съюз. От една страна, в страната опасността от болшевизма се материализира във Войнишкото въстание от 1918 и Септемврийското въстание от 1923 г., както и от по-нататъшната дейност на българските комунисти. От друга страна обаче, появата на Съветския съюз в европейската политика не може да остане незабелязано в България, която се бори за мирна ревизия на несправедливия Ньойски договор. Затова България, както и другите страни от Източна Европа обмисля нормализация на отношенията със Съветския съюз. Едва след преврата от 19 май 1934 г. новото правителство решава да възстанови дипломатическите отношения с наследника на Руската империя. Това обаче не е толкова лесно, тъй като, от една страна, българските политици са изправени пред ангажиментите си към руската емиграция и руската православна църква, а от друга,

---

[40] Пак там, оп. 7, а.е. 796, л. 11.

[41] Всъщност това е и изводът на българския представител в Москва: „*А това положение не може да не се отрази в Москва, която не би се подвоумила да постъпи по същия начин като поляците в Берхтесгаден, разбира се, не в полза на тяхната сигурност. Съветският съюз, който не застрашава никого, прави понастоящем всевъзможни отстъпки на всички съседи по протежение на границите си в Европа и в Азия, за да уреди навсякъде едно задоволително добросъседско положение, но главната грижа на неговата политика си остава Германия... и по-скоро се очаква едно подобрение на съветска-германските отношения... едно сближение, което би било гибелно за Полша*". – Пак там, л. 12–13.

реалностите на 30-те години карат българското правителство да се съобразява със съветските позиции. След кратък спор по формулировката „*възобновяване*" или „*признаване*"[42] на отношенията, по статута на руската църква и руските паметници от Освободителната война от 1877–1878 г.[43] (чиято годишнина отбелязваме тази година) контактите са възстановени[44]. За българо-съветските отношения основен проблем си остават различните външнополитически цели – за България те са свързани с възможностите за промяна на следвоенното статукво, а за Съветския съюз – с неговото запазване. Или както се мотивира един български дипломат (Иван Алтънов): „*днес Съветска Русия има всичкия интерес да се солидаризира с общата тенденция на балканската политика на нашите съседи и с тяхното поведение срещу България, отколкото да подкрепи нас срещу тяхната политика*"[45]. Това принципно разминаване между позициите на България и Съветския съюз налага съветските дипломати да ухажват България: „*Вие сте страна малка, но с важно географско положение, което в даден момент може да направи от вас фактор от решающе значение не само за Балканите. Ние знаем добре*

---

[42] Българският външен министър Коста Батолов на 27 юни 1934 г. изпраща писмо до Литвинов и допълнително обяснява българската позиция: „*Като се вижда, говори се за признаване де юре на руското правителство и за завързване, а не възобновяване на диплом отношения, макар и да може от руска страна да се поддържа, че с Брест-Литовския договор България е признала Съветска Русия и даже на времето е изпратила в Москва свой дипломатически представител*" (Пак там, а.е. 2515, л. 62). Отговорът на съветския представител в Истанбул Суриц е категоричен: „*формулата, на която сте се спрели, шокира малко от страна на България, която е много дребна и много закъсала, за да говори за признаване на Русия*" (Пак там, л. 67).

[43] По тези въпроси в документа се заявява: „*Бих желал по-особено да обърна вниманието Ви върху последната точка от протокола, която визира паметника и монастирите в Шипка и Ямбол и главно руската черква в София. Българското правителство иска, щото тия богоугодни заведения да запазят днешното положение и Вие трябва при преговорите да употребите всички усилия за постигането на това. Досежно монастирите в Шипка и при Ямбол, които са исторически паметници толкова руски, колкото и български, понеже са строени с помощи и дарения на местното българско население, спор за тяхната принадлежност не допущам да става*". – Пак там, л. 63.

[44] Най-подборно за възстановяването на дипломатическите отношения на България със Съветския съюз пише Людмил Спасов: *Спасов, Л*. Българо-съветски дипломатически отношения 1934–1944 г. С., Наука и изкуство, 1987; България и СССР 1917–1944 г. (Политико-дипломатически отношения). В. Търново, Фабер, 2008, 157–167.

[45] ЦДИА, ф. 176к, оп. 6, а.е. 2486, л. 127.

това и по тази причина, а не по някакви сантиментални съображения, ние може би повече от вас желаем сътрудничеството, за което говорите"[46].

Българо-руските отношения и след като са възстановени не са лесни, най-вече защото се интерпретират по различен начин от официалните власти и от населението, а в българския политически живот се възобновява старото разделение между русофили и русофоби. А за непознатия и плашещ образ на Съветския съюз говори опасението на българските власти, че като дипломати в София могат да бъдат изпратени „*някои от прононсираните българи-комунисти в чужбина*"[47]. Това обаче не представлява никакъв проблем за Москва, която веднага е готова да даде писмено уверение, че „*никой българин-емигрант не ще се взима на служба в съветските представителства в България*"[48]. Този епизод от нормализирането на българо-съветските отношения показва колко далечни и непознати са двете страни помежду си.

Двойнственото отношение към Съветския съюз в България се запазва до края на епохата, настъпил за България на 9 септември 1944 г. За официалните власти, особено след като през януари 1935 г. цар Борис III отстранява деветнайстомайците, то е по-скоро резервирано, докато сред населението – по-скоро възторжено, както показват впечатленията на германската делегация от Министерството на пропагандата, ръководена от отговарящия за чуждия печат г-н Бьомер, посетила България в средата на май 1939 г. Германците много харесват високия дух на армията, но никак – посещенията на съветски представители, прожектирането на съветския филми, продаването на съветски книги само „*на стотина метра от двореца*"[49].

С наближаващия край на десетилетието признаците за подготовката на война стават все повече и това не остава скрито от дипломати и

---

[46] Пак там, оп. 7, а.е. 2515, л. 80.

[47] Пак там, оп. 6, а.е. 2515, л. 63.

[48] Пак там, л. 69.

[49] На въпрос за впечатленията му от България Бьомер откровено споделя изненадата си от нагласите на българите: „*Отговори ми се, че тия впечатления са отлични що се отнася до българския народ, напредъка му и българския войник... но все пак са останали неприятно изненадани от някои прояви на нашия обществен и политически живот. Г-н Бьомер ми довери, че не може да си обясни развиващата се в България антигерманска пропаганда: така например в кината се давали често съветски филми с явна противонемска тенденция. Направи също така алюзия за посещението в София на Потемкин. Фрапиращо било, че на стотина метра от двореца една книжарница излагала съветски издания, а български войници, снабдени с германско оръжие, минавали пред витрини, в които били изложени снимки на Потемкин*". – Пак там, а.е. 1088, л. 18.

политици. Както казва чехословашкият външен министър Камил Крофта: „*Настъпва в континента един период на големи смутове – пораждащи едни други – пред малките и необезпечени държави се поставят велики и страшни задачи, които само с обединени и крайно напрегнати сили те ще могат да посрещнат, с надежди за благополучна развръзка*”[50]. Както добре знаем, нищо подобно на регионално обединение не се случва. Напротив, с приближаването на войната различията между държавите от Източна Европа нарастват, те започват да търсят варианти за нейното избягване (Чехословакия, Литва, Латвия, Естония) или за най-успешното си включване в нея (повечето от останалите). А когато най-голямата война в историята на човечеството отминава, всички се оказват в по-тежко положение и в пълна зависимост от онази сила, на която са се надявали да им окаже помощ или от чийто идеологически и политически потенциал са се страхували.

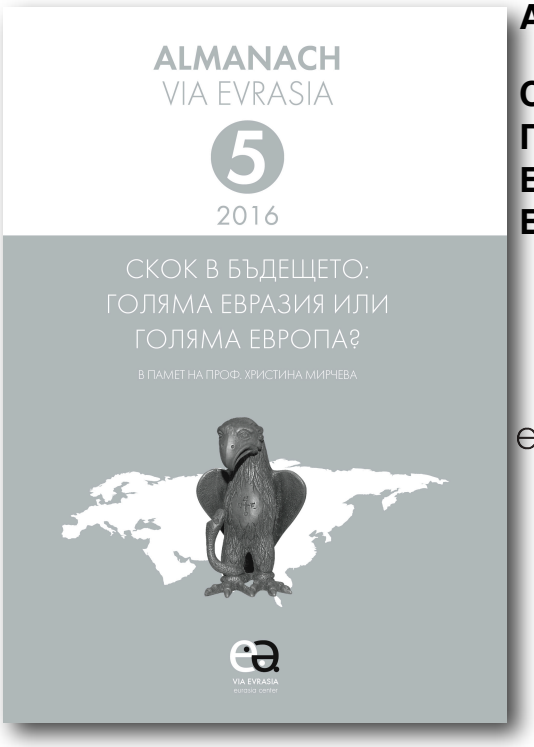
Непознаването на истинските нагласи и намерения на Съветския съюз (Сталин) – големите страхове, подценяването, илюзорните надежди, че външната неговата политика е идеологически предопределена в края на краищата водят до реализацията на най-големия страх на страните от Източна Европа – повтарянето през август 1939 г. на Рапалското споразумение от 1922 г. между двете държави, изглеждащи най-непримирими противнички. За сгрешения подход на европейските представители към Съветския съюз пише българският представител в Москва Антонов. Той пише за убеждението на европейските представители в Москва, че: „*Съветският съюз винаги би предпочел една широка коалиция против Германия, която би го отървала за дълго време, ако не и окончателно, от германската опасност, пред едно пряко разбирателство с нея, което би го поставило под нейна опека и би го освободило временно, за да го изправи пред същата опасност в недалечно бъдеще*”. Както знаем от последвалите събития последното разсъждение се оказва вярно, но по принцип. А Антонов се оказва по-запознат с реалните нагласи на Москва: „*Преценката* (за западните дипломати) *е правилна, но без реални предпоставки, тъй като тука все по-малко вярват в осъществимостта на коалицията, бидейки уверени, че поне докато Англия се управлява от Чембърлейн и Франция от Даладие, Лондон и Париж ще направят всичко, за да я осуетят и да отклонят войната от Западна Европа, за да я локализират на Изток*”[51]. Въпросът е защо дипломацията на нито една от страните в Източна и в Западна

---

[50] Пак там, а.е. 534, л. 9–10.

[51] Пак там, а.е. 796, л. 13.

Европа, заплашени от германската агресия, не съумява да предотврати съветско-германското сближение от 1939 г.?[52] Моят отговор е, че всички те се оказват в плен на емоционалното си отношение към Съветския съюз, на вярата си в идеологически образ за тази държава, на силното си желание да сблъскат нацистка Германия и болшевишкия СССР и на подценяването на възможността съветската позиция да се гради върху национални, а не интернационални интереси (както ги Сталин разбира тогава).

ALMANACH VIA EVRASIA, 2016, 5.

СКОК В БЪДЕЩЕТО:
ГОЛЯМА ЕВРАЗИЯ ИЛИ ГОЛЯМА ЕВРОПА?
В ПАМЕТ НА ПРОФ. ХРИСТИНА МИРЧЕВА

VIA EVRASIA
евразийски център

---

[52] Една от интерпретациите за договора и реакцията на славянските държави може да се намери у: *Ревякина, Л*. Договорите на СССР с Германия от август–септември 1939 г. и славянските държави. – В: Втората световна война и славянският свят. Славянски летописи, Т. IV, С., 1998, 27–45.